

Кульчицький В. Й., к.пед.н., доцент (ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет ім. І. Я. Горбачевського МОЗ України»)

СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ПАТРІОТИЗМУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті досліджено структурні компоненти патріотизму учнівської молоді в Україні другої половини ХХ ст. Охарактеризовано патріотизм як інтегральне особистісне новоутворення школярів. Розкрито сутнісні характеристики компонентів патріотизму учнівської молоді, таких як: когнітивного, інтелектуально-ціннісного, емоційно-мотиваційного і практичного. Зроблено висновки про те, що визначальною рисою патріотизму повинна бути його дієвість, спроможна перетворювати почуття в конкретні справи.

Ключові слова: патріотизм, учнівська молодь, особистість, почуття.

Аннотация. В статье исследованы структурные компоненты патриотизма учащейся молодежи в Украине второй половины ХХ в. Охарактеризовано патриотизм как интегральное личностное новообразование школьников. Раскрыта суть компонентов патриотизма учащейся молодежи, таких как: когнитивного, интеллектуально-ценностного, эмоционально-мотивационного и практического. Сделаны выводы о том, что отличительной чертой патриотизма должна быть его действенность, способная превращать чувства в конкретные дела.

Ключевые слова: патриотизм, учащаяся молодежь, личность, чувства.

Annotation. The article deals with the study of the structural components of patriotism among pupils' youth in Ukraine in the second half of the twentieth century. Patriotism is characterized as an integral pupil's personalized neoplasm. Essential characteristics of the following components of patriotism of student youth are revealed: cognitive, intellectual-value, emotional, motivational, and practical. It is concluded that the decisive feature of patriotism was its effectiveness, capable of transforming feelings into specific actions.

Key words: patriotism, pupils' youth, personality, feelings.

Сучасні умови життя в Україні висувають перед освітою якісно нові завдання у сфері патріотичного виховання молоді, розв'язання яких допоможе подолати існуючі кризові явища у змісті роботи школи.

Сьогодні важливо відтворити в українському суспільстві почуття патріотизму як духовно-моральної та соціальної цінності, сформувати у

молоді громадянсько активні, соціально значущі якості, які вона зможе проявити в усіх видах діяльності, і, перш за все, пов'язаних із захистом інтересів своєї родини, рідного краю, народу та Батьківщини, реалізації особистого потенціалу на благо української держави. У різні часи та епохи, в усіх цивілізованих державах сім'я, школа, суспільство ставили перед собою завдання – виховати громадянина, патріота своєї країни.

Необхідно відзначити, що молоді люди, які одержали освіту уже в незалежній Україні, щорічно приходять на роботу в різні сфери діяльності українського суспільства. Патріотичні почуття цих фахівців уже визначають, а надалі багато в чому будуть визначати напрями розвитку різних галузей суспільного життя і політики держави в цілому. Природно ці питання не можуть не перебувати в сфері пріоритетних досліджень педагогічної науки на сучасному етапі її розвитку.

Головним завданням патріотичного виховання молоді є формування патріотизму, а на сучасному етапі становлення української державності ця проблема набуває особливого значення. Тому, дослідження та аналіз педагогічного досвіду попередніх поколінь із цієї проблеми є актуальним та важливим.

Значимо, що в Україні проблеми патріотизму учнівської молоді досліджували А. Бондар, В. Бондар, О. Захаренко, І. Зязюн, А. Дем'янчук, О. Мороз, І. Ткаченко, О. Рудницька, В. Фарфоровський, Т. Шашло, М. Шкіль, М. Ярмаченко та ін.

Сучасні аспекти формування патріотизму дітей шкільного віку досліджувалися І. Бехом, В. Бабич, В. Білоусовою, В. Болгаріною, О. Вишневським, М. Зубалієм, П. Ігнатенком, В. Кузем, Б. Кобзарем, М. Левківським, В. Постовим, Г. Пустовітом, Ю. Руденком, А. Сиротенком, Є. Старовойтовим, М. Стельмаховичем, К. Черною та ін.

В останні десятиліття з проблем патріотизму школярів, формування його в учнів загальноосвітньої школи захищено декілька дисертаційних робіт (В. Гуменюк, В. Каюков, В. Кіндрат, В. Коваль, М. Павленко) [1].

Мета нашого дослідження – розкриття особливостей формування структурних компонентів патріотизму учнівської молоді в Україні другої половини ХХ ст.

Варто відзначити, що природа не творить людини як цілісної особистості, вона лише закладає основи і створює передумови для її формування. Людина – багаторівнева система, особливості якої виявляються у діалектичній взаємодії біологічних і соціальних факторів. Вступаючи в життя через соціальну і трудову діяльність, вона впливається у світ соціального досвіду, який є багатовіковим надбанням людства і стає основною школою становлення її як особистості. Процес діалектичної взаємодії біологічного і соціального, які впливають на формування особистості, вимагає науково обґрунтованої системи виховних впливів.

Саме тому, виховання – соціально і педагогічно організований процес формування людини як особистості.

Зауважимо, що виховання учнівської молоді, в Україні другої половини ХХ ст., здійснювалося у процесі навчання і виховної роботи у школі. Воно було цілісним процесом, у якому поєднувались змістова (сукупність виховних цілей) і процесуальна (самокерований процес педагогічної взаємодії вчителя й учня, що передбачає організацію і функціонування системи виховної діяльності та самовиховання учнів) сторони.

Отож, структура процесу виховання передбачала: оволодіння знаннями, нормами і правилами поведінки; формування почуттів (стійких емоційних відношень людини до явищ дійсності); формування переконань (інтелектуально-емоційного ставлення суб'єкта до будь-якого знання як до істинного (або неістинного); формування умінь і звичок поведінки [2, с. 4–14]. Саме тому, виховання є складним, багатограним процесом, у якому тісно переплетені внутрішні (стосуються особи вихованця) та зовнішні (стосуються виховного середовища) суперечності.

Що ж стосується патріотизму, то його розуміння, як явища, зумовлене соціальним замовленням держави в галузі освіти й виховання.

Однозначно, можна стверджувати, що патріотизм як інтегральне особистісне новоутворення дітей (за своєю природою) є досить складним і по-різному формується у юнацькому віці. Загалом під патріотизмом шкільної молоді, в Україні другої половини ХХ ст., розумілась здатність учнів до глибокого усвідомлення своєї ментальності, поваги до рідного народу, історичного минулого держави та їх включення до активної навчальної і предметно перетворювальної діяльності по зміцненню і розвитку свого рідного краю, його культури та власної життєдіяльності.

Багатоаспектність і складність соціального явища, яким є патріотизм, обумовлює розмаїття його форм. Історія розвитку людства свідчить, що з поступовим прогресивним розвитком людства видозмінюється об'єкт патріотизму, який проявляється у певній формі. Н. Кисельова, базуючись на формаційному поділі історії суспільства, виділила античний, християнський, буржуазний і радянський патріотизм. У науковому світі існують інші підходи. У випадку, коли держава розглядається як об'єкт патріотизму, виникає форма «державного патріотизму» [3, с. 27–28].

Поряд із державним існує особистісний патріотизм. Ідея розуміння патріотизму в особистісному плані набула теоретичного обґрунтування у П. Ігнатенка. Науковець розглядав патріотизм як культурну творчість і національну напругу власних сил. Саме цей особистісний акт, а не гола військова могутність створює, на його думку, велич держави, формує праведну і благословенну любов до Батьківщини. Особистість є продуктом діяльності суспільства, носієм і творцем суспільної свідомості [4, с. 38–43].

Суспільства взагалі не існує. Воно є соціальним продуктом діяльності окремих особистостей, які є носіями особистісного патріотизму.

Окремі автори виокремлюють форму громадянського патріотизму. На думку А. Вирщикова і Г. Табатадзе, в основі громадянського патріотизму «... лежить свобода, рівноправність, почуття причетності до проблем суспільства і держави, громадянська мораль і природна підтримка природних рефлексів: гордість за власну оселю, двір, сусіда, спортивну команду, місто, регіон» [5, с. 3–8].

Відтак, аналіз психолого-педагогічної наукової літератури дає підстави стверджувати, що українські науковці другої половини ХХ століття виділяли у патріотизмі, який формувався в учнівській молоді, декілька компонентів, а саме: когнітивний, інтелектуально-ціннісний, емоційно-мотиваційний і практичний.

Когнітивний компонент патріотизму містив цінності патріотичного спрямування, у яких акумулювалися знання про державу, народ, його історію та сучасність.

Інтелектуально-ціннісний компонент передбачав формування знань про історію й сучасне свого рідного народу, держави, про особливості малої Батьківщини, її минуле.

Емоційно-мотиваційний компонент патріотизму розвивався у навчальній діяльності, оскільки спостерігався зв'язок між патріотизмом і успішністю навчання молоді. Проте розуміння мотивації неможливе без короткого аналізу потребісно-мотиваційної сфери особистості учнів. Характер такої сфери обгрунтований українськими науковцями Д. Божовичем, І. Бехом, Б. Ломовим, Г. Костюком та ін. Визначальним тут є те, що потреба у навчанні і діяльності, стаючи ціннісною орієнтацією, сприяє глибшому розумінню самої мети діяльності через внутрішні спонуки особистості. Але це, у свою чергу, спричинює до активізації внутрішніх сил кожного у досягненні мети. Тому, перш за все, у навчальній діяльності відбувалося присвоєння основних понять патріотизму молодими людьми, і, завдяки рефлексії, перетворення їх в інтегральне особистісне новоутворення шкільного віку. Але без розвитку мотивації цей процес був би надто спрощеним. Загалом спонукали старшокласників до діяльності патріотичного спрямування під час занять цілі групи мотивів [6, с. 165–167].

Насамперед, це мотиви самоствердження, самовираження й самореалізації. І все ж спонукали учнівську молодь до засвоєння основних патріотичних понять, насамперед, мотиви самоствердження, оскільки у цьому віці з'являється прагнення до дорослості, потреба у змаганні з однолітками, прагнення проявити себе, власні внутрішні сили. Тому цю психологічну закономірність доцільно враховувати у сучасному педагогічному процесі.

Отож, емоційно-мотиваційний компонент – це багатство почуттів, переживань, потреб, мотивів патріотичного спрямування. Цей компонент

формується в процесі навчальної, краєзнавчо-пошукової, предметно-перетворювальної діяльності, спрямованої на збереження історичної пам'яті рідного краю, пам'яток культури, ушанування визначних осіб.

Загалом утвердження когнітивного, інтелектуально-ціннісного, емоційно-мотиваційного компонентів дозволяє молодим людям усвідомлювати свою причетність до життєдіяльності в державі. Природно, що ця причетність ще не стала їх переконанням, оскільки розуміння юних не є ще переконанням. Для формування останнього надто важливим був розвиток практичного компоненту патріотизму. І тут варто зазначити таку суперечність, як розбіжність між знаннями і переконаннями. Саме розв'язанню цієї проблеми слугував розвиток практичного компоненту патріотизму. Розвиток останнього передбачав утвердження в учнів організаторських, пошукових, предметно-перетворювальних умінь [6, с. 165–167].

Таким чином, практичний компонент – це здатність до предметно-перетворювальної, краєзнавчо-пошукової діяльності та роботи задля збереження рідної природи і пам'яток національної культури.

Враховуючи положення, за яким практичний компонент патріотизму учнів успішно формувався у позаурочній виховній діяльності, варто зазначити, що сформовані вміння забезпечували дієвість самого виховного процесу. В учнів поступово формувалось переконання у необхідності включення до самої діяльності. У такий спосіб змінювалась (у позитивному аспекті) їхня загальна навчальна мотивація, оскільки учні чітко виявляли активність до самого процесу діяльності. Це, у свою чергу, спонукало їх до читання додаткової літератури, що змінювало мотивацію. Визначальними у такий спосіб ставали мотиви самоствердження і самовираження.

Загалом мала місце пряма залежність: чим активніше включалася учнівська молодь до різноманітних видів діяльності, тим успішніше формувалися їхні переконання у важливості і необхідності цієї справи для людей, для однолітків. Вони переживали почуття гордості, що і було основою утвердження їхніх патріотичних переконань.

Таким чином, формування пізнавальних, пошукових, організаторських, предметно-перетворювальних, емпатійних навичок створювало умови для розвитку патріотичних почуттів які, завдяки зміцненню внутрішньої мотивації, були основою становлення патріотичних переконань.

Отож, у філософсько-педагогічних літературі, в Україні другої половини ХХ ст., виділяли таку структуру патріотизму: патріотичні почуття; патріотична гідність людини; потреба в задоволенні інтересів своєї країни; розуміння своєї громадянської ролі в суспільстві; толерантне ставлення до людей інших національностей; бажання й потреба в накопиченні, збереженні та передачі культурних цінностей [7, с. 36–40].

Якщо розглядати патріотизм через поняття «ставлення», можна виділити декілька напрямів: ставлення до природи рідного краю, країни;

ставлення до людей, які живуть у країні; ставлення до моральних цінностей, традицій, звичаїв, культури; ставлення до державного устрою. Кожен із цих напрямів може стати змістом освітньо-виховної діяльності з учнівською молоддю, і кожен внесе свій внесок у соціалізацію особистості дитини за умови врахування особливостей розвитку школярів [8, с. 42].

Зазначене засвідчує, що ключове місце у структурі патріотизму займають почуття. Почуття – це стійке емоційне ставлення людини до явищ дійсності, що відображає значення цих явищ у зв'язку з її потребами і можливостями, вищий продукт розвитку емоційних процесів. «Почуття людини, – за висловом С. Рубінштейна, – найбільш яскравий прояв природи, яка стала людиною, і з цим пов'язана та велика чарівність, яка випливає з будь-якого справжнього почуття» [9].

Патріотизм, як почуття має структуру, що складається з кількох компонентів: природна любов до свого народу як до великої родини; відчуття патріотизму розумом, усвідомлення обов'язку перед народом, готовність стати на захист його інтересів; готовність служити Батьківщині.

Відтак, складовими патріотичних почуттів учнівської молоді в Україні другої половини ХХ ст. були: почуття належності до своєї держави та її народу; почуття гордості за успіхи держави, біль за невдачі; повага до історії, культури, традицій; захоплення героїчними подвигами минулого та сучасності; любов до рідної природи; шанування традицій, звичаїв рідної країни; ностальгія при розлуці з Батьківщиною [10, с. 144–150].

Таким чином, розглядаючи у своїй науковій розвідці патріотичні почуття, ми спираємося на твердження психолога П. Якобсона, який зазначав, що розвиток почуттів відбувається в процесі спеціального впливу на емоціональну сферу людини. У патріотичних почуттях віддображається ставлення особистості до своєї держави, її минулого, майбутнього та сьогодення [11].

Патріотичні почуття не повинні бути споглядальними, обмежуватися пасивними реакціями милування й уподобання. В ідеалі, як зазначають науковці П. Ігнатенко, В. Поплужний, Н. Косарева «вони спрямовуються на виконання надзавдання – піднести Україну до рівня високо розвинутих світових держав, що вимагає активної творчості всього українського народу» [12, с. 47–52].

Як свідчить історичний досвід, патріотичні почуття, загострюючись у складних, доленосних для Батьківщини ситуаціях, єднують людей, спонукають їх ставити суспільне вище за особисте, зменшують життєвий егоїзм. Отже, головна функція патріотичних почуттів полягає у позитивному ставленні до свого народу. Якщо патріотизм – це почуття відданості, відповідальності за долю своєї країни, то молодь ще в шкільному віці необхідно навчити бути приязною (до чого-небудь, бути відповідальною в її малих справах, вчинках).

Таким чином, базовим етапом у формуванні в учнів патріотизму є накопичення молодими людьми соціального досвіду проживання у своїй

Вітчизні та засвоєння усталених норм поведінки, взаємовідносин. Отже, визначальною рисою патріотизму повинна була бути його дієвість, спроможна перетворювати почуття в конкретні справи та вчинки на користь держави. Молода людина-патріот повинна мати активну життєву позицію, своїми справами та способом життя сприяти якісним змінам ситуації в країні на краще.

Подальші розвідки потрібно направити на дослідження та впровадження в освітньо-виховний процес України досвіду з патріотичного виховання молоді у вітчизняних школах другої половини ХХ ст.

1. Петронговський Р. Теорія і практика формування патріотизму старшокласників : Монографія / За ред. проф. М. В. Левківського. – Житомир : Полісся, 2003. – 220 с.
2. Пахомова О. Методологічні підходи до проблеми розвитку соціальності дітей підліткового віку / О. Пахомова // Соц. педагогіка: теорія та практика. – 2004. – № 2. – С. 4–14.
3. Кисельова Н. Виховувати патріотів / Н. Кисельова // Дошкільне виховання. – 2001. – № 3. – С. 27–28.
4. Ігнатенко П. Громадянське виховання : історичний аспект / П. Ігнатенко // Шлях освіти. – 2001. – № 1. – С. 38–43.
5. Сухомлинська О. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності / О. Сухомлинська // Дошкільне виховання. – 2003. – № 2. – С. 3–8.
6. Петронговський Р. Структура патріотизму старшокласників / Р. Петронговський // Вісник Житомирського педуніверситету. – 2002. – № 9. – С. 165–167.
7. Гнатюк В. Виховний ідеал – бути патріотом / В. Гнатюк, П. Черниш // Початкова школа. – 1998. – № 3. – С. 36–40.
8. Богуш А. Українське народознавство в дошкільному закладі / А. Богуш, Н. Лисенко. – К. : Знання, 2002. – 407 с.
9. Рубинштейн С. Основы общей психологии : в 2-х т. / С. Рубинштейн. – М. : Педагогіка, 1989. – 488 с.
10. Боришевський М. Духовні цінності в становленні особистості громадянина / М. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 144–150.
11. Якобсон П. Психологія чувств і мотивації / П. Якобсон. – Воронеж : МОДЭК ; Москва : Институт практической психологии, 1998. – 304 с.
12. Ігнатенко П. Національна система виховання. Спроба концепції / П. Ігнатенко // Радянська школа. – 1991. – № 7. – С. 47–52.

Рецензент: д.пед.н., доцент Федчишин Н. О.